ԿՈՎՍԱԿԱՆ-ՔԱՇՈՒՆԻՔԻ ՍՅՈՒՆԻՆԵՐԸ

ՄԻՐՈՒՄՅԱՆ Ժ.Ա.

Կովսականը պատմական Սյունիքի գավառներից էր: Կոչվել է նաև Կուսական, Կոսական և Գրհամ՝ համանուն գլխավոր բերդի անունով[1]: Ստ. Օրբելյանը այն նշում է որպես Սյունիքի 8-րդ նահանգ, որն այժմ Գրհամ են կոչում[2], իսկ ըստ «Աշխարհացույցի»՝ Կովսականը Սյունիքի 12-րդ գավառն էր, ուներ 625 կմ^2 տարածություն և համապատասխանել է Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի Զանգելանի շրջանին[3], որը ներկայիս ԼՂՀ-ի Կովսականի շրջանն է: Ըստ հայր Ղևոնդ Ալիշանի՝ գավառը հիմնականում զբաղեցրել է Բասուտ (Ծավ) գետի հովիտը և Ողջի գետի աջակողմյան մի շարք վտակների ավազանները: Գավառի արևմտյան սահմանն անցել է Խուստուփ լեռան հյուսիսային լեռնաճյուղով և Բասուտի արևմտյան ջրբաժանով, հարավարևելյանը՝ Արաքսով, հյուսիսարևելյանը՝ Ողջի գետով[4], որը ստորին հոսանքով անցել է գետի ձախ ափը և հասել Հագարի գետին[5]: Բ. Հարությունյանը գտնում է, որ Կովսականը զբաղեցրել է Կապանի հարավարևելյան և Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի Զանգելանի շրջանի հարավային մասերը: Հարավից և արևելքից գավառը սահմանակցել է Արաքս և Հագարի գետերին[6]:

Քաշունիք գավառը Արևելյան կամ Մյուս Բաղքն էր՝ ընկած Աղավնո գետից արևելք[7]: Հետագայում կոչվել է Բարկուշատ[8]: Քաշունիքն ուներ 52 բնակավայր, վճարում էր 444 դահեկան հարկ[9]:

---

[1] **Հակոբյան Թ.**, Հայաստանի պատմական աշխարհագրություն, Ե., 1968, էջ 201:

[2] **Ստ. Օրբելյան**, Սյունիքի պատմություն, Ե., 1986, էջ 70:

[3] **Երեմյան Ս.**, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացույց»-ի, Ե., 1963, էջ 60, 109, 117:

[4] **Ղ. Ալիշան**, Սիսական, Վենետիկ, 1893, էջ 286:

[5] **Կարագյոզյան Ա.**, Սյունյաց աշխարհի Կովսական գավառի տեղադրությունը (X в.), [ՀՀ ԳԱԱ Լրաբեր հասարակական գիտությունների (այսուհետև՝ Լրաբեր), 1980, № 12, էջ 100-101]:

[6] Հայ ժողովրդի պատմություն, հ. III, Ե., 1976, էջ 126:

[7] **Ստ. Օրբելյան,** էջ 432, ծանոթ. 218:

[8] Նույն տեղում, էջ 114:

[9] **Գրիգորյան Գ., Հախվերդյան Ս.,** Սյունիքի պատմություն, Ե., 2001, էջ 17:

Սյունիքի իշխանական տան վերաբերյալ VIII դարի սուղ տեղեկությունները հնարավորություն չեն տալիս հստակորեն որոշելու Կովսականի Սյունի գահակալ իշխանության առաջացման հանգամանքները: Ստ. Օրբելյանը չի նշում Կովսականի իշխանների ազգակցության աստիճանը Սյունիքի գահերեց իշխանների ճյուղի հետ: Հ. Ութմազյանի կարծիքով՝ ավատական այս տան՝ IX դարում մեզ հայտնի իշխան պետք է համարել Սահակին, որ գործել է Վասակ մեծ նահապետի ժամանակ՝ իբրև առանձին գահակալ իշխան Կովսականում և Քաշունիքում[10]: Մյուս ուսումնասիրողները ևս, Կովսական-Քաշունիքի առաջին իշխան նշելով Սահակին, չեն նշում նրա ազգակցության աստիճանը Սյունիքի գահերեց իշխանների ճյուղի հետ:

Անուղղակի մի շարք փաստերի հիման վրա կարող ենք եզրակացնել, որ Կովսականի իշխանությունն առաջացել է VIII դարի վերջին, և նրա առաջին ներկայացուցիչն էր իշխան Սահակի հայրը, որի անունը սկզբնաղբյուրները չեն հաղորդում: Հաշվի առնելով Սահակի ավագ որդի Հրահատի անունը՝ կարծում ենք, որ նա նույնպես կրել է **Հրահատ** անունը, քանի որ միջնադարում հայ նախարարական տներում ընդունված սովորույթ էր ավագ որդուն պապի անունով անվանակոչելը: Նա, ամենայն հավանականությամբ, Սյունիքի Ատրներսեհ (760-780 թթ.) գահերեց իշխանի կրտսեր որդին էր և, իր հայր Ատրներսեհից ստանալով Սյունիքի հարավային գավառները՝ Կովսականն ու Քաշունիքը, հանդիսանում է այդ գավառների գահակալ իշխանության հիմնադիրը:

Սահակի մոտ ազգականներից էր Վարդան Սյունի իշխանը, որի որդիներ իշխան Ատրներսեհը և իշխան Վահանը որպես վկաներ հիշվում են Փիլիպպե II-ի 839 և 844 թվականների վճռագրերում[11]: Այն փաստը, որ Ատրներսեհը հիշվում է Կովսականի իշխան Հրահատից, իսկ Վահանը՝ Սյունյաց տեր հիշատակվող Գրիգորի որդիներից՝ Հրահատից ու Գագիկից անմիջապես հետո, մեզ հիմք է տալիս ենթադրելու, որ Վարդանը գրեթե նույն ազգակցական կապի և Սյունի իշխանների աստիճանական սանդղակում էր, ինչպես որ Կովսականի իշխան Հրահատը: Հաշվի առնելով նաև Վարդանի որդի Ատրներսեհի անունը՝ կարծում ենք, որ նա պետք է լիներ Սյունիքի գահերեց իշխան Ատրներսեհի (մոտ 760-780թթ.)

---

[10] **Ութմազյան Հ.**, Սյունիքը IX-X դարերում, Ե., 1958, էջ 320:

[11] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 196-197:

թոռը՝ վերոհիշյալ Սահակի եղբայրը: Հ. Աճառյանը ևս հավանական է համարում, որ Ատրներսեհն ու Վահանը Վարդան Սյունու որդիները լինեին[12]: Նրա կարծիքով՝ Վահան Սյունու որդիներն էին վերոհիշյալ վճռագրերում Վահանի որդիներ հիշատակվող Աշնակ-Արշակը և Ձագիկը[13]: Ղ. Ալիշանը հենց այս Վահանի որդի Ձագիկին է համարում Բաղքի Ձագիկյան իշխանական տան հիմնադիրը[14]: Եթե վերոհիշյալ Ձագիկը կամ նրա հայր Վահանը հիշատակվեին իշխան տիտղոսով կամ Բաղքի կամ Ձորքի հետ առնչվող որևէ արձանագրության կամ հիշատակության մեջ, ապա միանշանակ կարելի էր ընդունել նրանց տեսակետը և անգամ Ձագիկյանների նախահայր համարել Ատրներսեհի և Վահանի հայր Վարդան Սյունուն: Սակայն նրանց՝ վերոհիշյալ իշխան Վահանի որդիներ լինելը կասկածելի է, քանի որ նրանք հիշվում են ոչ թե որպես իշխաններ, այլ որպես Փիլիպպեի ազատներ, իսկ եթե նրանք եղբայրներ լինեին, ապա կհիշատակվեին ոչ թե առանձին-առանձին, այլ միասին, ինչպես սովորաբար նման դեպքերում նշում էր Ստ. Օրբելյանը:

Սահակի գործունեության մասին սկզբնաղբյուրները որևէ տեղեկություն չեն հաղորդում: Կարծում ենք, նրա որդի Հրահատն է որպես իշխան վկայված Սյունիքի Տեր-Դավիթ եպիսկոպոսի 839 թ. Արծիվ գյուղի գնման կալվածագրում[15], այլ ոչ թե Գեղարքունիքի Սահակ իշխանի որդի Հրահատը, ինչպես նշում է Հ. Ութմազյանը[16]: Նա՝ որպես Կովսականի ու Քաշունիքի իշխան, հիշվում է նաև 844 թ., Կովսական գավառի Նորաշինիկ գյուղը Տաթևի վանքին նվիրելու կտակագրում[17]: Ա. Մանուչարյանի կարծիքով՝ նա է վկայված Մեղրու տարածաշրջանի Ափկէս գյուղատեղիում 2013 թ. հայտնաբերված խաչաքանդակ քարի արձանագրության մեջ՝ «ԻԹՈՒԻՆ ՄՀՋ (827)... /ԱԲ ԽԱՉՍ/ ՀՐԱՀԱՏԱ»[18]: Եթե արձանագրության մեջ հիշատակվող Հրահատը իսկապես Կովսականի իշխան Սահակի որդի Հրահատն է, ապա պետք է ընդունել, որ Սահակը մահացել

---

[12] **Աճառյան Հ.**, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Ե, Ե., 1962, էջ 79:

[13] Նույն տեղում, էջ 15:

[14] **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 273:

[15] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 196:

[16] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 309:

[17] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 198:

[18] **Մանուչարյան Ա.**, Վիմագրերը որպես Հայաստանի քաղաքական պատմության սկզբնաղբյուրներ (IX-XIV դդ.), Ե., 2015, էջ 52-56:

է մինչև 827 թ., այլ ոչ թե մինչև 844 թ., ինչպես կարծում է Հ. Ութմազյանը[19]: Հրահատը ամուսնացել էր Վասակ Նահապետի դուստր Քուպղիդուխտի հետ[20], որին Ութմազյանը սխալմամբ համարում է Վասակի որդի Փիլիպե Ի-ի դուստր[21]:

Հրահատը սկզբնաղբյուրներում կոչվել է «մեծ իշխան», վարել է բազմամեղ կյանք և զավակներ չի ունեցել[22]: Հրահատի կին Քուպղիդուխտի 867 թ. վճռագրից պարզվում է, որ Հրահատը այդ ժամանակ արդեն մահացած էր[23]:

Բացի Հրահատից, Սահակն ունեցել է ևս երկու որդի՝ Գրիգոր Արուման և Ջևանշեր անուններով: Ըստ Հ. Ութմազյանի՝ Կովսականի իշխան Սահակն ունեցել է 4 որդի՝ Հրահատ, Գրիգոր, Արուման և Ջևանշեր, կարծելով, որ Ստ. Օրբելյանի երկում Փիլիպպե Ի-ի կողմից Տաթև գյուղը վանքին նվիրելու վճռագրում. «Ապա տեսեալ և զայս մեծ իշխանին Հրահատայ Սահակայ որդւոյ, և Գրիգորի՝ Արումանայ եղբօր, Հայկազնի ի նույն Սիսական տոհմէ..»[24] հիշատակվող Գրիգորից հետո դրված բութը պետք է փոխարինել կա'մ ստորակետով, կա'մ **և**-ով: Այս դեպքում իսկապես, Գրիգորը և Արումանը կդառնան առանձին անուններ: Ղ. Ալիշանը ևս նրանց տարբեր անձնավորություններ է համարում, սակայն իր կազմած տոհմածառում՝ Գեղարքունիքի իշխան Սահակի որդիներ[25], չնայած մեկ այլ տեղ Արումանին համարում է Կովսականի իշխան Ջևանշերի եղբայր[26], իսկ այլ դեպքում Կովսականի իշխան Հրահատի եղբայրներ է համարում Գրիգորին և Արումանին[27]: Լորանը նույնպես Գրիգորին, Արումանին և Ջևանշերին համարում է Գեղարքունիքի Սահակ իշխանի որդիներ[28]: Կարծում ենք, որ ավելի ճիշտ է Ա. Աբրահամյանը, որը Ստ. Օրբել-

---

[19] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 320:

[20] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 204:

[21] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 320:

[22] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 198, 204:

[23] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 321, տե'ս նաև **Օրբելյան Ստ.,** էջ 204:

[24] Ստեփաննոսի Սիւնեաց եպիսկոպոսի Պատմութիւն տանն Սիսական ի լոյս ընծայեաց Մկրտիչ Էմին (այսուհետև՝ Պատմութիւն տանն Սիսական), Մ., 1861, էջ 152:

[25] **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., տոհմածառ:

[26] Նույն տեղում, էջ 277:

[27] Նույն տեղում, էջ 287:

[28] **Laurent J.** 'Armenie Entre Byzance Et L'Islam, Depuis La Conquete Arabe Jusqu'en 886 (Histoire), Paris, 1919, p. 349.

յանի աշխարհաբար թարգմանության մեջ Գրիգորին և Արումանին համարում է նույն անձնավորությունը[29]: Դրա ապացույցը կարող է լինել այն փաստը, որ Ստ. Օրբելյանի հետագա վկայություններում Գրիգորը և Արումանը միասին չեն նշվում որպես Հրահատի կամ Ջևանշերի եղբայրներ, այլ առանձին-առանձին[30]: Կարծում ենք, դա էական նշանակություն չունի, քանի որ Գրիգոր Արումանի բաժին կալվածքի և ժառանգների վերաբերյալ տվյալներ չունենք: Հավանաբար իր անժառանգ եղբայր Հրահատի մահից հետո՝ մոտ 867 թ., նա մյուս եղբոր՝ Ջևանշերի հետ իրար միջև բաժանել են Կովսական-Քաշունիքի իշխանությունը: Ըստ երևույթին, նրա բաժին կալվածքն էր Կովսականը, իսկ Ջևանշերինը՝ Քաշունիքը և Ձորքը՝ Կապան քաղաքով: Վերջին անգամ Արումանը հիշատակվում է իր եղբայր Ջևանշերի 871 թ. վճռագրում: Ստ. Օրբելյանը նշում է. «Յայսմ ժամանակի իշխան մի Սիսական Ջևանշէր անուն՝ որդի Սահակայ՝ Սիւնեաց տեառն, գայ առ Տէր Սաղոմօն, և խնդրէ ի նմանէ զիւղն Բեխ, որ ի Կովսական գաւառի, որ էր սեպհական ժառանգութիւն սուրբ խաչին... փոխանակէ զիւր սեպհական գիւղն Արուքս որ ի Բաղք գավառի»[31]: Այս գործարքի վկաների թվում հիշվում էին Ջևանշերի եղբայր Արումանը և իր որդի Տիգրանը[32]: Նրա որդին կարող էր լինել Տաթևի վանքի սահմանների վերաբերյալ Սյունիքի գահերեց իշխան Աշոտի 906 թ. վավերագրում Սյունի Ձագիկի հետ հիշվող Հրահատը[33]: Այն հանգամանքը, որ նրանք վկաների թվում հիշվում են միասին, փաստում է վերջիններիս մոտ ազգակիցներ լինելը: Մեր կարծիքով՝ նրանք կարող էին լինել հորեղբոր որդիներ, իսկ Հրահատը Կովսականի իշխանն էր և կառավարել է մոտ 880-910 թթ.: Ըստ Հ. Ութմազյանի՝ Հրահատը կապ չունի Ձագիկի հետ, նրանք՝ իբրև սյունեցիներ, միասին են հիշված, որպեսզի տարբերվեն իրենցից առաջ և հետո ստորագրած Աղվանքի և Գարդմանի իշխաններից[34]: Հնարավոր է, որ նրա թոռը լիներ այն Հրահատ իշխանը, որի տապանաքարը

[29] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 198:
[30] Նույն տեղում, էջ 197, 204:
[31] Պատմութիւն տանն Սիսական, էջ 216:
[32] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 204:
[33] Նույն տեղում, էջ 214:
[34] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 323:

հայտնաբերվել է Վահանավանքում՝ «ԹՎ(ԱԿԱՆԻ)Ն:ՆԳ: (954) ...ՋՀՐԱ-ՀԱՏ ՅԻՇԵԱ Ք(ՐԻՍՏՈ)Ս Ա(ՍՏՈՒԱ)Ծ» [35]:

Այս փաստերը մեզ հնարավորություն են տալիս պնդելու, որ Գրիգոր Արումանի ժառանգները հաջորդաբար իշխել են Կովսականում նաև X դարի ընթացքում:

Արուքս գյուղը գտնվելիս է եղել Կապանի շրջանի Բեխ գյուղի դիմաց՝ Ղաթարի տարածքում, որի միջով անցնում է դեպի Լենհանքեր տանող ճանապարհը[36]: Այն փաստը, որ Ջևանշերի կալվածքների մեջ է մտել Բաղք գավառի մի մասը, հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ իշխան Սահակի տիրույթների մեջ էին ոչ միայն Կովսականն ու Քաշունիքը, այլև Բաղքի մի մասը, և հետևաբար նրա ժառանգներն էին Բաղքի Ձագիկյանները: Հ. Ութմազյանը գտնում է, որ Ձագիկյանների հայրենական տիրույթ Բաղքը ոչ թե գահերեցների տիրույթ Բաղքն է, այլ Քաշունիքը կամ Մյուս Բաղքը[37]: Բացի Քաշունիքից՝ նրանց տիրույթների մեջ էր մտնում նաև Ձորքը՝ Կապան քաղաքով: Կարծում ենք, որ Բաղքի իշխան հիշատակված Ձագիկ I-ը վերոհիշյալ Ջևանշերի որդին էր: Դրա օգտին է վկայում նաև այն փաստը, որ Ձագիկ I-ի ավագ որդին նույնպես կրում էր Ջևանշեր անունը: Ստ. Օրբելյանը, ներկայացնելով Սյունիքի գահերեց իշխանների գործերը, նշում է, որ. «Պայծառանայր և յայն աւուրս համազգի սոցին իշխանացս 'ի Սիսական տոհմէ Ձագիկ մեծ իշխանն ամենայն բարեպաշտութեամբ, որ ուներ 'ի բաժնի զԲաղաց գաւառն և Կապան քաղաք, որ և յետ բազում բարեկարգութեանց վախճանի և դնի ընդ հարս իւր, և թողու ժառանգ զքաջազօրն Ջևանշէր և զՎահան»[38]: Այդպիսի ազգականներ կարող էին լինել Վասակ III-ի կրտսեր եղբայր, գահերեց իշխան հիշատակվող Գրիգորի կամ Կովսականի Սահակ իշխանի ժառանգները: Քանի որ Գրիգորի որդիներ Հրահատի և Գագիկի վերաբերյալ մեր տեղեկությունները սահմանափակվում են մեկ-երկու վկայությամբ, որոնցում նշված չեն նրանց բաժին տիրույթները, ապա մնում է միայն այդ ազգակցությունը փնտրել Սահակի ժառանգները լինելու հան-

---

[35] **Գրիգորյան Գ.**, Վահանավանք, Ե., 2007, էջ 42:

[36] **Գրիգորյան Գ.**, Պատմական Սյունիքի մի շարք գյուղերի տեղադրության հարցի շուրջը [Պատմա-բանասիրական հանդես (այսուհետև՝ ՊԲՀ), 1966, № 4, էջ 234]:

[37] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 124:

[38] Պատմութիւն տանն Սիսական, էջ 146:

գամանքի մեջ, առավել ևս, որ Զագիկյանների տիրույթները նույնպես Բաղք և Քաշունիք գավառներում էին:

Ղ. Ալիշանը Զագիկյանների առաջին ներկայացուցիչ է համարում «Վահան ոմն ժառանգորդ գաւառիս Բաղաց, ժամանակակից Վասակայ տեառն Սիւնեաց և նոր նահապետի Սիսականաց, քանզի որդի նորին Զագիկ իշխան Բաղաց յիշի յամի 844»[39]: Հ. Ութմազյանն իրավացիորեն գտնում է, որ հիշյալ Վահանի որդի Զագիկն ընդամենը Վայոց ձորի իշխանի ազատներից էր և չէր կարող Բաղքի իշխանը լիներ[40]: Իսկապես, Ստ. Օրբելյանը հիշյալ Զագիկին համարում է Փիլիպպե II-ի ազատներից մեկը և չի նշում նրա Բաղքի իշխան լինելու փաստը[41]:

Հ. Ութմազյանը Բաղքի իշխանական այս տան առաջին իշխան է համարում Ղ. Ալիշանի նշած Զագիկ II-ին[42], սակայն չի նշում, թե ազգակցական ինչ կապ կարող էր լինել Սյունիների և Զագիկյանների միջև: Հ. Աճառյանը, հետևելով Ղ. Ալիշանին, այս Զագիկին նույնպես համարում է 844 թ. հիշվող Զագիկի թոռ[43]:

Մեր կարծիքով՝ Բաղքի Զագիկյանները սերում են Կովսական-Քաշունիքի Սյունիներից, Ղ. Ալիշանի հիշատակած Զագիկ II-ը կամ Հ. Ութմազյանի նշած Զագիկ I-ը վերը հիշատակված Բաղքի իշխան Ջևանշերի որդին է: Ժամանակագրական առումով ևս այդ համընկնում է: Սահակի որդի Ջևանշերը վերջին անգամ հիշատակվում է վերոհիշյալ 871 թ. թվագրվող վճռագրում, իսկ Զագիկ I-ը առաջին անգամ հիշվում է 895 թ. Տաթևի կաթողիկե եկեղեցու կառուցման նախապատրաստությանը մասնակից իշխանների թվում[44]: Ըստ մեզ՝ Սահակի որդի Ջևանշեր I-ը իշխել է մինչև 870-ական թվականների վերջը, իսկ Զագիկ I-ի կառավարման սկիզբ կարելի է համարել 880-ական թվականների սկիզբը:

Ղ. Ալիշանը և Հ. Աճառյանը Զագիկի կառավարման ժամանակաշրջան են նշում 895-906 թվականները[45]: Ինչպես իրավացիորեն նշում է Հ. Ութմազյանը, «Այդ թվերին մենք նրան տեսնում ենք միայն գործի մեջ:

---

[39] **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 273:
[40] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 324:
[41] Պատմութիւն տանն Սիսական, էջ 151:
[42] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 324:
[43] **Աճառյան Հ.**, Հայոց անձնանունների բառարան, հ. Գ, Ե., 1946, էջ 111:
[44] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 207:
[45] **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 273, տե՛ս նաև **Աճառյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 111:

Անշուշտ, դեռ 895 թվից էլ առաջ Ձագիկն իշխան էր և այն էլ բավականին ազդեցիկ իշխան, որ կաթողիկե եկեղեցու կառուցման համար եպիսկոպոսը դիմել է նրան՝ խորհուրդ և օժանդակություն ստանալու համար: Իսկ նրա մահվան տարեթիվը ընկնում է 906-911 թվերի արանքը, որովհետև... 911 թվին իշխան էր նրա որդին՝ Ջևանշերը»[46]:

Ձագիկ Ի-ն ունեցել է 2 որդի՝ Ջևանշեր և Վահան[47]: Վահան Ա-ն Ձագիկ Ի-ի (880-910 թթ.) կրտսեր որդին էր և «վասն դիւաբախ մոլեգնելոյն եղև կրօնաւոր, և կամեցաւ շինել վանս և հաստատել կրօնաիորական դասս մշտապաշտօն քահանայից»[48]: Նա Բաղաբերդի դիմաց 911 թ. կառուցում է իր անունով Վահանավանք կոչված վանքը[49]: 1969 թ. Վահանավանքում Գ. Գրիգորյանի պեղումների շնորհիվ հայտնաբերվել է Վահան Ա-ի տապանաքարը՝ «ՏԷՐ ՎԱՀԱՆ ՆԱԽԱՇԻՆՈՂ ՏԵՂ(Ե)ԱՑՍ» մակագրությամբ[50]:

Ձագիկ Ի-ի ավագ որդի Ջևանշեր II-ը 911թ. Վահանավանքի կառուցման ժամանակ հիշվում է որպես Բաղքի իշխան[51]: Նա իր հոր Ձագիկ Ի-ի հետ մասնակցել է Տաթևի կաթողիկե եկեղեցու նավակատիքին[52]: Ճշգրիտ չենք կարող նշել ինչպես նրա, այնպես էլ Բաղքի մյուս իշխանների կառավարման տարիները: Ղ. Ալիշանի կազմած Բաղքի Ձագիկյանների տոհմածառում, ինչպես իրավացիորեն նկատել է Հ. Ութմազյանը, կան որոշակի անճշտություններ[53]: Հավանաբար իշխել է մոտ 10 տարի՝ մինչև 920-ական թվականների սկիզբը, քանի որ 925 թ. վճռագրում իշխան է հիշատակված նրա որդի Ձագիկ II-ը[54]: Ջևանշեր II-ը (910-920 թթ.) ունեցել է 2 որդի՝ Ձագիկ և Վահան[55]:

---

[46] **Ութմազյան Հ.,** նշվ. աշխ., էջ 325:

[47] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 192:

[48] **Պատմութիւն տանն Սիսական,** էջ 174:

[49] Նույն տեղում, էջ 174:

[50] **Գրիգորյան Գ.**, Վահանավանք, նշվ. աշխ., էջ 40: Տե՛ս նաև նույնի՝ Վահանավանքի պեղումների նախնական արդյունքները (1966-1970 թթ.) (Լրաբեր, 1970, № 10, էջ 89):

[51] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 218:

[52] Նույն տեղում, էջ 212:

[53] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 322-332:

[54] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 238-239:

[55] **Ութմազյան Հ.**, նշվ. աշխ., էջ 327:

Վահան Բ-ն կրթությունն ստացել է իր հորեղբայր՝ Վահանավանքի հիմնադիր Վահան Ա-ի մոտ: Այնուհետև ընդունելով հոգևոր կոչում՝ օծվել է եպիսկոպոս և դարձել Վահանավանքի վանահայր՝ հաջորդելով իր հորեղբայր Վահան Ա-ին: Նա հիմնովին վերակառուցել է Վահանավանքի գլխավոր Ս. Գրիգոր եկեղեցին՝ կառուցելով գավիթն ու սյունասրահը, սեղանատունը[56]: 958թ. Հայոց կաթողիկոս Անանիա I Մոկացի (946-968թթ.) կաթողիկոսի կողմից ձեռնադրվում է Սյունիքի եպիսկոպոս՝ աթոռակալելով 6 տարի[57] (958-964 թթ.): Մ. Օրմանյանի կարծիքով՝ Վահանի՝ Սյունիքի եպիսկոպոս ընտրվելը տեղի է ունեցել 961/2թ. «Պէտք է ընդունիլ թէ բաւական միջոց մը անցուց Անանիա Սիւնիքի մէջ, զի Վահան Սիւնին, Անանիայի մահուան ատեն միայն 6 տարի եպիսկոպոսութիւն ըրած կը ցուցուի (ՕՐԲ. Բ. 32 եւ 247), ուստի հազիւ 962, առ առաւելն 961 թուականին տեղի ունեցած կ'ըլլայ անոր ձեռնադրութիւնը»[58]: Գ. Գրիգորյանը գտնում է, որ Վահան Բ-ի նստավայրերը Տաթևն ու Վահանավանքն էին[59]: Վահանը Սյունիքում իր եպիսկոպոսության տարիներին շինարար գործունեությամբ մեծ համբավ էր ձեռք բերել «..ամենէն ալ վկայուած էր վասն առաւել սրբութեանն եւ իմաստութեանն, ուստի միաձայն ընտրութեամբ ամենայն ժողովոյն կաթողիկոսական աթոռին յաջորդութեան կոչուցեաւ»[60]:

Մ. Ուռհայեցու վկայությամբ՝ եկեղեցական ժողովը, որ գլխավորում էր Աղվանից կաթողիկոս տեր Հովհաննեսը, «...ձեռնադրեցին հանդերձ բազմութեամբ յաթոռ կաթուղիկոսութեան Հայոց զլաւն ի բնաւիցս զերանելին զՎահան»[61]: Նույնն է վկայում նաև Ստ. Օրբելյանը. «Ապա ամենայն ժողովոյն ընտրեալ զՎահան վասն առաւել սրբութեանն և իմաստութեանն՝ դնեն ձեռն ի վերայ բազմութիւն եպիսկոպոսացն և օծանեն զնա կաթողիկոս Հայոց»[62]: Սակայն «Որչափ փառօք եւ վստահութեամբ աթոռ բարձրացաւ Վահան, այնչափ ալ անակնկալ եղաւ անոր անկումը, եւ կա-

---

[56] **Գրիգորյան Գ.**, **Հախվերդյան Ս.**, նշվ. աշխ., էջ 114:

[57] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 247-249:

[58] **Օրմանեան Մ.**, Ազգապատում, հ. Ա, մասն Ա, Բ, Պէյրութ, 1958, էջ 565:

[59] **Գրիգորյան Գ.**, Սյունյաց եպիսկոպոսների շինարարական գործունեությունը (IX XIV դարեր) (ՊԲՀ, 1999, № 2-3, էջ 169):

[60] **Օրմանեան Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 575:

[61] **Մ. Ուռհայեցի**, Ժամանակագրութիին, գրաբար բնագրերը Մ. Մելիք-Ադամյանի և Ն. Տեր-Միքայելյանի, Ե., 1991, էջ 38:

[62] Պատմութիւն տանն Սիսական, էջ 211:

թողիկոսական աթոռէն վար առնուիլը եպիսկոպոսական ժողովի վըճռով»[63]: Մեկ տարի անց մեղադրվելով քաղկեդոնականությանը հարելու մեջ՝ Աշոտ Ողորմած թագավորի հրավիրած եկեղեցական ժողովի կողմից գահընկեց լինելով՝ ապաստանում է Վասպուրականում, որտեղ էլ մահանում է երկու տարի անց և թաղվում Ձորավանքի եկեղեցու բակում[64]: Մ. Ուռհայեցու վկայությամբ՝ Վահանը վախճանվել է Հայոց ՆԼԲ (983) թվականին՝ հինգ տարի աթոռակալելուց հետո[65]: Կարծում ենք, այստեղ ժամանակագրական անճշտությունն ակնհայտ է: Մ. Բրոսեն ևս Վահանի աթոռակալության ժամանակը նշում է հինգ տարի՝ 965-970 թթ.[66]:

Ջևանշեր II-ի ավագ որդի Ձագիկ II-ի վերաբերյալ ունենք ընդամենը մեկ վկայություն: Հիշատակվում է որպես «Սիւնեաց իշխան, աստվածապահ տեառն»[67]: Ստ. Օրբելյանը վկայությամբ՝ Սյունյաց եպիսկոպոս Հակոբը (917-958 թթ.) Սոդքի սահմանում գտնվող Վաղավեր գյուղը փոխանակումով հանձնում է Ջևանշերի որդի Ձագիկին՝ նրանից վերցնելով Տաշտակերտ գյուղը[68]: Հայոց 374 (925) թվով թվագրվող այս վճռագրում որպես վկաներ հիշատակվում են նաև Ձագիկի որդիներ Ջևանշերն ու Վասակը[69]: Դժվար է հստակ որոշել Ձագիկ II-ի իշխանության տարիները: Ղ. Ալիշանը նրան անվանում է Ձագիկ III և կառավարման համար նշում է 911-925 թվականները[70]: Հ. Աճառյանը ևս, հետևելով Ղ. Ալիշանին, նրան նույնպես համարում է Ձագիկ III ու Ջևանշերի և Վահանի հայր[71]: Հ. Ութմազյանի համոզմամբ՝ Ձագիկ II-ի իշխանության սկիզբը 910-ական թթ. 2-րդ կեսն է[72]: Մեր կարծիքով՝ Ձագիկ II-ի իշխանության տարիները կարելի է համարել 920-ական թթ. սկզբից մինչև 930-ական թթ.վերջը կամ 940-ական թթ. սկիզբը, քանի որ նրա որդի Ջևանշեր III-ը որպես իշխան առաջին անգամ հիշատակվում է Անանիա I Մոկացու

---

[63] **Օրմանեան Մ**., նշվ. աշխ., էջ 575:

[64] Պատմութիւն տանն Սիսական, էջ 212:

[65] **Մ. Ուռհայեցի**, էջ 40:

[66] Histoire de la Siounie par Stephanos Orbelian; traduite de l'armenien par M. Brosset, premier livraison, Histoire de la Siounie, Saint-Petersbourg, 1864, p. 276.

[67] Պատմութիւն տանն Սիսական, էջ 199:

[68] Նույն տեղում, էջ 199:

[69] Նույն տեղում, էջ 199:

[70] **Ղ. Ալիշան**, նշվ. աշխ., էջ 273:

[71] **Աճառյան Հ**., նշվ. աշխ., էջ 112:

[72] **Ութմազյան Հ**., նշվ. աշխ., էջ 330:

(946-968 թթ.) կաթողիկոս ընտրվելուց հետո դեպքերի նկարագրության ժամանակ: Ստ. Օրբելյանը Անանիա Մոկացու Հայոց կաթողիկոս ընտրվելու տարեթիվ է նշում հայոց 390 (941) թիվը[73]:

Զագիկ II-ի կրտսեր որդի Վասակի մասին, վերոհիշյալ հիշատակությունից բացի, այլ տեղեկություն չունենք:

СЮНИДЫ КОВСАКАН–КАШУНИКА

МИРУМЯН Ж.А.

Резюме

Ковсакан и Кашуник являлись южными регионами исторического Сюника. Скудные сведения о княжеском доме Сюника позволяют заключить, что княжество Ковсакан возникло в конце восьмого века, и его первым представителем был отец князя Саака, имя которого не указано в первоисточниках. Он был младшим сыном князя Сюника Атнерсея (760-780 гг.) и, получив от своего отца Атрнерса южные регионы Сюника – Ковсакан и Кашуник, основал княжество Сюнидов. Представителями Кашуникского княжеского рода Сюни являются князья Бахка, которых в историографии принято называть Джакикяны. На основе сравнительного анализа рукописных источников можно утверждать, что князья княжеского дома Сюни–Ковсакан Кашуника поочередно княжили в южных регионах Сюника с конца восьмого века до падения царства Сюника в 1170 г.

[73] **Ստ. Օրբելյան**, էջ 241:

THE SYUNIES OF KOVSAKAN-QASHUNI

J. MIRUMYAN

Abstract

Both Kovsakan and Qashuni were southern provinces of the Syunik Region. The present article briefly refers to the time period of the formation of the Prince Dynasty of the Syunies of Kovsakan-Qashuni and their relations to the crowned princes of Syunik. The name list and family tree of the Syunies of Kovsakan-Qashuni is also considered in the article, resulting from the comparative analysis of the corresponding historical data.